

TIPS

MEELI SEDRIK

Annotatsioon. *Tips* 'juuksepatš; palmiku osa' on kogu Hiiumaal tuntud murdesõna, millele on esitatud eestirootsi etümoloogia: < eestirootsi *tips* 'juuksepatš'. Hiiumaal Reigi rootslaste juures kirja pandud vorm *tips* võib olla pigem juhuslik, selle kohta on ainult üks teade. Laiemalt on eestirootsi murretest teada *s*-ita tüvi *tipp*-, mis on tuntud nii nimisõnas kui ka tegusõnas. Eesti murdesõna *tips* on laenatud eestirootsi murdest. *-s* võib olla lisatud eesti keeles, sel juhul on juba eesti murdesõna võinud mõjutada Reigi rootslaste juures üles kirjutatud vormi *tips*. Teisalt võib *s* olla tekkinud ka kohalikus eestirootsi murdes.

Võtmesõnad: leksikoloogia, etümoloogia, eesti murded, eestirootsi murded, keelekontaktid

Tips on murdesõna, mis on tuntud kogu Hiiumaal ja mille kohta on kirjanekuid kõigist Hiiumaa kihelkondadest. Eesti Keele Instituudi eesti murrete üldsõnavara kartoteegi (ÜS) andmetel on sõna kõige sagedasem tähendus 'pats, juuksepatš'.

Emm *Laps lasi omal tipsid pehe teha (Õeldakse sellekohta, kui laps laskis oma juuksed patsideks palmitseda)*

Käi *tips on pees, kui oled ära juused palistand, lapsel tipsid. teps on ikke täis iiglese asi*

Rei *Tüdrukud palmitsesid juuksed ühte või kahte tipsi. Tipsid või tips keerati nua kukla kohta ja pandi nõelaga kinni. Nõel tehti kodu peenikesest traadist ja oli praeguse juuksenõela sarnane*

Phl *Juukse palmikuid kutsutakse siin „tips”, näit. „pane mu juuksed tippsi” = palmita mu pead*

Vähem on kirjanekute järgi teada Hiiu naiste rahvariiete juurde kuuluva peakatte ehk palmiku osa tähendus (murdekartoteeki kopeeritud Eesti Rahva Muuseumi kogudest, ERM EA 16: 397).

Rei *Palmigu alt ei paistnud kuklatagused juuksed, vaid need olid tipsi sees, s.o. palmigu pääd katva osa sees*

Sõna *tips* on Hiiumaa murdesõnana kirjas juba Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 1161) ja ka Andrus Saareste eesti keele mõis-
telises sõnaraamatus (EKMS 1: 769, 3: 239). Enamasti on sõna *i*-tüveline, kuid on murdekartoteegis kirja pandud ka *u*-lisena.

Käi *Pisematel tütarlastel tehti pähe tipsud. Tehti kas kaks tipsu, teine teisele poole, või üks ainuke taha. Tipsudele seoti riidetükk otsa*

Ka Paul Ariste eestirootsi laensõnade uurimuses (1933: 107) on eesti näitena esitatud Wiedemanni *i*-tüvelise käänamise kõrval *u*-tüveline omastavavorm.

Sõna on Hiiumaal tuntud praegugi. Mina ise hiidlasena tunnen seda sõna pisut eristunud tähenduses, mis Eesti Keele Instituudi murrete üldsõnavara kartoteegis ei kajastu. Nimelt olid juuksed punutuna ikka patsis, olenemata pikkusest. Lühematest juustest, mida ei andnud hästi patsi punuda, või ka pikematest, mida ei tahetudki punuda ja pandi kokku lihtsalt paela või (hilisemal ajal) juukseummiga, olid tehtud tipsid. See võib olla hilisemal ajal kujunenud tähenduse muutus, varasemal ajal olid tüdrukutel enamasti pikad juuksed ja need punuti patsi. See sõna kuulus minu lapsepõlve täiesti endastmõistetavalt ja ma ei teadnudki sellise seengu kohta muud sõna.

Etümoloogia on sõnale pakkunud Paul Ariste (1933: 107), kes on pidanud seda eestirootsi laenuks. Laenuallikana nimetab P. Ariste Reigi eestirootsi sõna *tips* 'hårflåta [juuksepats]'.
Sama tüvi on Axel Olof Freudenthali ja Herman Albert Vendelli sõnaraamatus (1886: 233) olevates sõnades *tipp* 'Flåta (hår) [(juukseid) punuma]' (Gammalsvenskby, Vormsi) ja *tipp* 'Röda och hvita band, som bäras af brudgummen kring hatten och af kvinnor inflåtade i håret [punane või valge pael, mida peigmees kandis kaabu ümber ja mida naised punusid juustesse]' (Vormsi, Vihterpalu) (nagu Aristegi märgib) ning sõnas *tippul* ~ *tippäl* (Noarootsi, Gammalsvenskby), mille tähendus on sama mis teisena nimetatud sõnal *tipp*. Samuti esineb sama tüvi H. A. Vendelli rootsi idamurrete sõnaraamatus (1904–1907: 1059) nimisõnas *tip* 'Röda och hvita band, som bäras av brudgummen kring hatten och av kvinnor inflåtade i håren [punane või valge pael, mida peigmees kandis kaabu ümber ja mida naised punusid juustesse]' (Vormsi, Vihterpalu), tegusõnas *tip* 'Flåta (håret) [(juukseid) punuma]' (Gammalsvenskby, Noarootsi, Vormsi) ning ka sõnas *tipul* (Noarootsi) ~ *tipäl* (Gammalsvenskby), mille tähendus on 1) = *tip*,

2) (Noarootsis ka) 'Hårfläta [juuksepatš]'. Gideon Danelli Noarootsis sõnaraamatus (1951: 447) on antud tegusõna *tip* 'fläta (håret) [(juukseid) punuma]' ja nimisõna *tipol* 'hårband [juuksepael]'. Viimati nimetatu juures on esitatud kirjeldus P. A. Sävemarkmetest XIX sajandi keskpaigast: *2 alnar långa röda band som från mössan hänga ned på ryggen på qvinfolk* ['2 küünart pikad punased paelad, mis rippusid naistel mütsilt seljale'].

Nils Tiberg, kes on koostanud käsikirjalise eestirootsi sedelsõnaraamatu ja käinud ise eestirootslaste juures 1920.–1930. aastatel materjali kogumas, sh ka Hiiumaal (Tiberg 1926: 7, 1934: 72, 1936: 143), on seda sõna oma sõnaraamatus lähemalt käsitlenud.

s-lõpuline sõna *tips* on Tibergi kogus kirja pandud ainult Hiiumaa rootslastelt. Ka P. Ariste (1933: 107) viitab eestirootsi sõna puhul Uppsalas olevatele rootsi murdekogudele (Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, ULMA, praeguse nimetusega Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, mis on üks osakond suuremas organisatsioonis nimega Institutet för språk- och folkminnen, SOFI). N. Tibergi märkuse järgi on ta sõna Hiiumaa rootslastelt kuulnud vaid korra ja peab seda juhuslikuks vormiks, arvates, et keelejuhi mõttes on võinud olla sõnad *tip!* ja *tip*. *s*-iga vorm on Hiiumaalt kirja pandud ka liitsõnas *tips*-[*end*], *-end*an 'hårflätans ände [juuksepatši ots]' (vrd Pakri saartelt pärinev *tip-end* 'prydnadsband över pigornas hår [kaunistuspael tüdrukute juustes]'). Selle kohta on N. Tiberg arvanud, et rootsi omastava käände lõppu (-*s*) on siin võinud mõjutada eesti keele liitsõnade omastavas käändes esiosis.

Eestirootsi murretes on rohkem levinud tüvi *tip*. N. Tibergi sõnaraamatus on selle tüvega nimisõna Hiiumaale lisaks kirja pandud ka Pakri saartelt, tähendus on aga neis piirkondades erinev. Hiiumaal tähendab sõna juuksepatši (nagu on juba kirjas eelnimetatud Freudenthali ja Vendelli sõnaraamatus): *Kvinnorna hade två typpar, lagda runt om bakhuvudet, med en garnända, som förenade dem i spetsarna, så att de inte gick upp* ['naistel oli kaks patši, ümber kukla, ühendatud lõngajupiga, et need üles ei tõuseks']. Pakri saartel aga märgib sõna paela, linti: 'rött mössband, prydnads- och symbolband för gift kvinna [punane mütsipael, abielunaise kaunistus- ja tunnuspael]' ja 'vitt band över håret med smalare rött ovanpå för pigor, dvs ogifta kvinnor [tüdrukute, st vallaliste naiste juustes kantav valge pael, mille peal on kitsam punane]'. Tegusõna *tip* kasutust on aga peale eelnimetatud kohtade teada veel Noarootsist, Vormsilt, Osmussaarelt, Gammalsvenskbyst ja Ruhnu.

Lisaks on eestirootsi murretes Hiiumaal sama tüvi sõnas *tip!*, mille kohta on teade ka Noarootsist Riguldist, kuid keelejuht ei mäleta täpset tähendust. Hiiumaal on selle sõna tähendus 'hårprydnad av ett brett klädesband [laiast kaleviribast juuksekaunistus]' (N. Tibergi kommentaaride järgi on see sama mis eesti *palmik*¹). Selline juuksekaunistus koosneb laiast kangaribast, mis rullitakse keskosas kokku ja punutakse koos juustega kahte patsi (kummagi kõrva kohale) ümber pea, patsid sõlmitakse ees kokku ja kokkurullimata kangariba otsad jäävad seljale rippuma. N. Tiberg märgib ka, et hiiurootsi naise pidurietus oli nähtavasti sama mis eestlastel. Erna Ariste on Hiiumaa kogumisretkel ühelt viimaselt Reigi rootslaselt Mare Ogalt (sündinud Börjer) samuti sellise kasutuse kirja pannud: „Palmik oli täiesti ühtlane eestlasil ja rootslasil. Rootsikeeli on palmiku nimi *tippäl*, määratud *tippäl*.” (ERM EA 16: 397). Oma etnograafilistes käsitlustes on Axel Olai Heikel (1909: 72) eestirootsi sõna *tippäl* eesti vasteks andnud *palmiku ännad*, s.o palmiku osa, seljale rippuma jäävad kangaribad. Sama tähendust on ka Carl Russwurm nimetanud oma teoses (1855: 59, 355), nt sõnastikuosas *tippul'*, pl. *tipl'a*, *tipl'or* (Hiiumaa, Noarootsi, Vormsi), *tippar* (Vihterpalu) 'Haarbänder [juuksepaelad]'.

Mujalt rootsi keele alalt on rootsi murrete sõnaraamatus esitatud tegusõna *tippa* 'uppknyta håret (på fruntimmer) [juukseid üles panema (naisterahvastel)]', mille levikukohaks on märgitud Småland (Vestbo) (Rietz 1867: 736). Sama tüvi on Rootsi Akadeemia sõnaraamatus (SAOB) leiduvas nimisõnas *tippa* 'om vetebulle l. vetelängd i form av (en serie brytbara) flätade figurer [palmitud saiake või stritsel]', mis on tuntud Soomes. Sõnaraamatu koostajate arvates saab selles sõnas näha ülekantud tähenduses kasutatud tüve *tipp* 'ots, tipp' tähendusega 'pealaele ülespandud või keerutatud juuksepat'. Tõenäoliselt on soomerootsi keelest laenatud ka soome läänemurretes ja Kesk-Soomes tuntud *tippa*, variandid *tipa*, *tipo*, *tipu* 'pieni, palmikoitu vehnänen [väike palmitud saiake]' (SKES V: 1309). Soomerootsi murrete kohta, mis kuuluvad koos eestirootsi murretega rootsi idamurrete rühma, ei ole ma *s*-iga lõppeva vormi näidet leidnud. Peale A. O. Freudenthali ja H. A. Vendelli (1886), Herman Vendelli (1904–1907)

¹ Naiste ja neidude juustesse põimitav peaehe Hiiumaal. .. See koosnes kahest .. litrite ja kardpaelaga kaunistatud *hännast*, mida ühendas samast riidest rulli käänatud ja takkudega täidetud *vahelik*. Vahelik palmitseti kuklast alates patsidesse ja need käänati ümber pea, nii et hännad jäid kuklasse rippu, kus need kinnitati nõelte või paelakestega. (Troska jt 2007: 200)

ja Vilhelm Eliel Victorinus Wessmani (1925–1932) sõnaraamatute olen vaadanud ka V. E. V. Wessmani lisandusi oma sõnaraamatule (Wessman 1939, 1954). Uus soomerootsi murrete sõnaraamat, „Ordbok över Finlands svenska folk mål” (OFSF), ei ole veel ilmumiseга T-ni jõudnud.

Eesti keeles on tüvi *tipp* 'millegi väljaulatuv (terav) ülaosa, hari; millegi ahenev lõpposa' alamsaksa või rootsi laen (EES 532; EEW X: 3182). Eesti Keele Instituudi eesti murrete üldsõnavara kartoteegis ei ole teateid sõna *tipp* kasutamise kohta juuksepatši või -paela tähenduses.

Eestirootsi murretes on tüvi *tipp*- kirja pandud kõigist murderühmadest, v.a Naissaarelt. Eestirootsi murrete uurija Nils Tiberg peab vaid üht teadet Reigi rootsi sõna *tips* kohta juhuslikuks vormiks ja liitsõnas esinevat *s*-iga omastava vormi *tips-ęndan* võimalikuks eesti mõjuks.

Millega seletada eesti sõna lõpus olevat *s*-i? Laenatud eestirootsi tüvele *tipp* võib Hiiumaa eesti murrakutes olla lisatud liitelaadne element *-s*. Sellist *s*-i lisamist laenatud tüvele on arvatud ühe seletusvõimalusena ka sõna *tops* 'väiksem jooginõu; toos, karp millegi hoidmiseks' puhul. Selles sõnas võib tegemist olla (alam)saksa päritolu tüvega: < alamsaksa *dop(pe)* (EES: 540–541). Julius Mägiste sõnaraamatus on alamsaksa allikana märgitud *stōp* (II. *tops*, EEW X: 3238, III. *topp*, EEW X: 3237) ja *top* (I. *tups*, EEW X: 3362) või < saksa *Topf* (EES: 540–541), J. Mägiste nimetab saksa sõna märkega „vördle” (III. *topp*, EEW X: 3237). Siiski on sõna *tops* puhul teiseks päritoluvõimaluseks häälikuliselt ajendatud omatüvi (EEW X: 3238, 3237; EES: 540–541). Alo Raun (1982: 180) aga nimetab ainult deskriptiivset päritolu.

Teise võimalusena võib *-s* olla tekkinud eestirootsi poolel. N. Tiberg märgib oma sõnaraamatus hiiurootsi sõna *tips* kommentaaris, et keelejuhil on võinud meeles mõlkuda koos sõnaga *tīp* ka sõna *tīp!*. Näiteks on Kesk-Rootsi murretest uuema vanarootsi perioodil 1375–1526 teada (hääldamist hõlbustava) vahehääliku lisamine häälikuühendi *tl* vahele: *nätla* > *nätsla*, *vatle* > *vatsle*, *litle* > *litzle* (Wessén 1995: 87). Eestirootsi sõnas *tīp!* on võinud toimuda samalaadne muutus, ühendi *pl* vahele on lisatud *s*, helitu *l* sõna lõpus on aga kadunud või sulandunud *s*-i osaks. Sel juhul võib ka eesti sõna laenuallikas olla *tips*.

Tähenduse poolest näib mõlema keele murretes ühine olevat punumine ja ka paelad: kas ainult juuste patši punumine hiidlastel (levinum) või juuste ja paela koos punumine eestirootslastel. Reigi eesti sõna *tips* tähenduses 'palmiku pead kattev osa' (vt näidet artikli alguses) sobib

hästi eestirootsi sõnale *tip!* 'laiast kaleviribast juuksekaunistus' pakutud eestikeelse vastega *palmiku ännad* (Heikel 1909: 72), sest palmiku hännad katsid ka pea.

Hiiumaa sõna *tips* 'juuksepatš; palmiku pead kattev osa' on laenatud eestirootsi murretest, nagu Paul Ariste (1933: 107) on arvanud. Laenuallikaks on olnud kas eestirootsi *tipp* või *tips*.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1933.** Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXIX₃.) Tartu.
- Danell, Gideon 1951.** Ordbok över Nuckömålet. (= Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 27.) Lund.
- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etimoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus.
- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. (= Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- ERM EA 16** = Erna Ariste 1932. Etnograafilisi märkmeid Hiiumaalt, 317–692.
- Freudenthal, Axel Olof, Herman Albert Vendell 1886.** Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna. (= Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland VII.) Helsingfors.
- Heikel, Axel Olai 1909.** Ethnographische Forschungen auf dem Gebiete der finnischen Völkerschaften. III, Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. (= Kansatieteellisiä julkaisuja IV. Suomalais-Ugrilainen Seura.) Helsingfors: Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft.
- OFSF** = Ordbok över Finlands svenska folkmål. I (A–E), 1982; II (F–HU), 1992; III (HY–KYSS), 2000; IV (KYSSA–OCH), 2007. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Rietz, Johan Ernst 1867.** Svenskt dialektlexicon eller Ordbok öfver svenska allmogespråket. Lund; <http://runeberg.org/dialekt/> (09.01.2013).
- Russwurm, Carl 1855.** Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö. Eine historisch-ethnographische von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg mit einem demidowschen Preise gekrönte Untersuchung. Zweiter Theil. Reval

- SAOB** = Svenska Akademiens ordbok; <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (09.01.2013).
- SKES** = Suomen kielen etymologinen sanakirja. 1–7, 1955–1981. (= Tutkimuslaitoksen Suomen suvun julkaisuja III, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tiberg, Nils s. a.** Estlandssvensk kortordbok. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk- och folkminnen.
- Tiberg, Nils 1925.** Dagösvenskarna. Några orienterade anteckningar. – Svenska landsmål ock svenskt folkliv 1924, 5–16.
- Tiberg, Nils 1934.** Estlands-Svenska ock Estniska. Studier i ett nytorkommet estniskt arbete. – Svenska landsmål ock svenskt folkliv 1933, 70–92.
- Tiberg, Nils 1936.** Dialekt- och folklivforskning bland Estlands svenskar. Spridda strövtåg på forskningsfältet. – Svio-Estonica. Årsbok utgiven av Svensk-estniska samfundet vid Tartu Universitet. Tartu, 141–184.
- Troska jt 2007** = Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist. Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud Ants Viires. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vendell, Herman 1904–1907.** Ordbok över de östsvenska dialekterna. (= Skrifter utgivna af Svenska litteratursällskapet i Finland LXIV, LXXI, LXXV, LXXIX.) Helsingfors.
- Wessén, Elias 1995.** Svensk språkhistoria. I, Ljudlära och ordböjningslära. Nytryck i nordiska språk 4. Edsbruk: Akademitryck.
- Wessman, Vilhelm Eliel Victorinus 1925–1932.** Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordbok över de östsvenska dialekterna. (= Skrifter utgivna av Svenska Literatursällskapet i Finland 178: 1–2, 215: 1–2.) Helsingfors.
- Wessman, Vilhelm Eliel Victorinus 1939.** Bidrag till kändedomen om finlandssvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells och V. E. V. Wessmans ordböcker. – Folkmålstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi i Helsingfors. Helsingfors, 1–119.
- Wessman, Vilhelm Eliel Victorinus 1954.** Bidrag till kändedomen om finlandssvenska folkmål. Tillägg II till H. Vendells och V. E. V. Wessmans ordböcker. – Folkmålstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi i Helsingfors. Helsingfors, 1–216.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973.** Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn.

Sõnavarakogud

ÜS = Eesti Keele Instituudi eesti murrete üldsõnavara kartoteek

Tips

Meeli Sedrik

The word *tips* 'plait (of hair)' has been recorded, according to the card catalogue of Estonian dialect words, held at the Institute of the Estonian Language in Tallinn, in all parishes of the island of Hiiumaa.

The stem has been borrowed from Estonian-Swedish dialects. The Estonian-Swedish word *tips*, which was earlier regarded as its possible source, has been recorded only once in the card dictionary of the Estonian-Swedish dialects (held at Uppsala) and could well be an occasional form. A possible source is the stem *tip* 'plait; ribbon in one's hair' to which -s was added in Estonian dialects. However, there is another possibility that s was added in Estonian-Swedish dialects to the word *tip!*

Keywords: lexicology, etymology, Estonian dialects, Swedish dialects, language contacts

Meeli Sedrik
soome-ugri keelte ja murrete osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
meelisedrik@hotmail.ee